

ВІДГУК

офіційного опонента

кандидата філософських наук

ГОРОХОЛІНСЬКОЇ ІРИНИ ВОЛОДИМИРІВНИ

на дисертацію ГАРАТА ІВАНА ВАСИЛЬОВИЧА

«Ідеї ісихазму в творчості острозьких традиціоналістів

кінця XVI – початку XVII ст.»

на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

зі спеціальності 09.00.11 – релігієзнавство

Релігійні трансформації, котрі відбуваються в сучасній Україні, підтверджують факт небайдужості українського соціуму : до питань духовності, власної релігійної традиції, культури. Українська релігійність, як і українська державність, витворювалися завжди під тиском найрізноманітніших, нерідко контраверсійних, зовнішніх та внутрішніх чинників і впливів; українська релігійна культура повсякчас була синергійно пов'язана і з українською політичною культурою, і з традиціями народного життя. Релігійне життя, розвиваючись та змінюючись, визначало й досі визначає актуальні тенденції змін в освіті, суспільному бутті, побутових життєвих ситуаціях. А тому актуалізація в релігієзнавчому дискурсі тем, пов'язаних із вивченням філософської спадщини релігійних мислителів, ідей котрих є частиною українського філософського та духовного надбання, несумнівно виправдана та науково релевантна.

Саме в цьому ключі поставлена й проблема, котру аналізує І.В. Гарат у рецензованому дисертаційному дослідженні. Адже рефлексивний розгляд ідей ісихазму у творчості острозьких традиціоналістів кінця XVI – початку XVII ст. є проблемою мультидисциплінарною, пов'язує між собою методологічний та ідейний ресурс релігієзнавства, філософії, богослов'я, історії, культурології та українознавства. А отже, евристичну цінність отриманих внаслідок дослідження результатів годі поставити під сумнів. Окрім того, як слушно зазначає дисертант, «...вплив ісихазму на українське богослов'я, філософію,

культуру так і не знайшов належного осмислення в українській та зарубіжній літературі. Таке осмислення дало б можливість не лише розглянути особливості розвитку релігійної та філософської думки України, але й зрозуміти, як ісихазм (якщо не безпосередньо, то опосередковано) вплинув на українську культуру й ментальність» (с. 9). Ба більше – «низка творів українського мистецтва, зокрема іконопис, позначені «печаттю ісихазму». Навіть у поведінці сучасного українця можна спостерігати «ісихастський слід». Це й дає підстави говорити про актуальність обраної теми» (с. 9).

Коректно сформульована тема роботи сприяла витворенню вдалої – збудованої відповідно до логіко-історичного підходу – структури дисертації.

У першому розділі роботи традиційно здійснюється осмислення філософсько-релігієзнавчого дискурсу щодо інтересу до обраного дисертантом предмета вивчення. З огляду на доволі об'ємний масив опрацьованої джерельної бази та критичної літератури дисертант адекватно інтерпретує як тематичні вектори, так і якісний зміст літератури, що методологічно інспірувала смислову канву роботи. Не можна не погодитися з твердженням здобувача, що в попередні епохи «...дослідники здебільшого перебували під впливом популярної в ХІХ – на початку ХХ ст. філософії позитивізму, в якій прогрес проголошувався чи не найбільшою цінністю людства. Для ісихазму ж був характерний традиціоналізм, консерватизм, ізоляціонізм, тобто риси, які, радше, характеризувалися як антипрогресивні. Ісихазм зазвичай не викликав інтересу в дослідників, його намагалися проігнорувати. Тому ця релігійно-філософська течія перебувала на маргінесі зацікавлень науковців» (с. 17-18).

Так історично склалося, що українська філософська традиція залишалася на маргінесах вивчення не тільки в контексті загальносвітової філософської спадщини, але й у межах досліджень, здійснюваних власне українськими вченими. А тому, попри наявність окремих монографічних, навчальних, науково-публіцистичних досліджень української філософсько-релігійної традиції, вони все ж не охоплюють всієї різноманітності актуальних питань цієї царини з належною глибиною та інтенсивністю. Це, зокрема стосується і

проблеми ісихазму, на чому коректно акцентує автор дисертаційної розвідки: «Загалом огляд літератури щодо виявів ісихазму в творчості традиціоналістів Острозького та пов'язаного з ним Дерманського релігійно-культурних центрів дає підстави стверджувати, що вказане питання так і не стало предметом системного дослідження. Попри те, що існує чимало літератури про ці релігійно-культурні центри та їх діячів, однак у ній мало уваги приділено аналізу ісихастських ідей у творчості острозьких книжників. У багатьох дослідників спостерігалася й спостерігається тенденція дистанціюватися від цієї теми» (с.44).

Попри це все ж окреслені дослідницькі завдання можна було вдало реалізувати завдяки зверненню до творів власне острозьких традиціоналістів. Мислителі цієї когорти залишили після себе значну кількість праць полемічного характеру, де знайшлося місце для відображення і їхніх поглядів на практику ісихазму. Це підкреслює і дисертант: «Загалом † можемо констатувати, що для реконструкції як поглядів острозьких ісихастів-традиціоналістів, так і контексту їхньої діяльності є багата джерельна база. Це передусім роботи Василя Суразького, Івана Вишенського й Віталія Дубенського, а також матеріали про «практикуючих ісихастів» – Ісакія Борисковича, Іова Почаївського та Іова Желіза» (с.64).

У другому розділі І.В. Гарат доволі вдало розгортає зміст і смислове навантаження історіософії поширення ідей ісихазму на українських теренах. Аналізуючи передумови та соціокультурні обставини поширення цього релігійно-філософського руху, автор зазначає, що «...ісихазм виник в умовах суспільства, у якому високо цінувалася традиція, а нове сприймалося, радше, як щось негативне, аніж позитивне. І коли в той час хтось виявляв оригінальність, то це, як правило, діялося під покровом традиціоналізму» (с.71). Це сприяло кристалізації ідейного змісту течії, котра вимагала від послідовників досягти індивідуального спасіння шляхом усамітнення, усвідомлення власних гріхів, молитви та містичного єднання з Богом. Такий містичний контекст ісихазму сприяв особливому розумінню статусу слова, його дієвості. «З ісихазмом пов'язана поява та поширення т. зв. стилю

«плетіння слів». Автори, які його застосовували, намагалися відшукати в матеріальному нематеріальне, божественні вияви в різних сферах повсякденного життя, що було практичним втіленням ідеології ісихазму. Письменники-ісихасти, надаючи виняткове значення слову, вірили в його магічну силу, тому закликали писати гарно, витончено й експресивно» (с.72). Очевидно, що такий стан речей сприяв тому, що твори представників цього напрямку вирізнялися не тільки глибокими морально-етичними інтенціями, але й доволі високим естетичним потенціалом, багатством образів та смислів, котрі мають приховане значення. Але надмірний містицизм, котрий був характерним для ісихазму, часто призводив до виродження його позитивних постулатів і перетворення adeptів ісихазму на маргіналів, котрі демонстрували соціальну апатію. Це об'єктивно висвітлює і дисертант: «...він (ісихазм – І. Г.) нерідко відігравав деструктивну роль у плані соціальному й політичному, орієнтуючи своїх adeptів на суспільну пасивність, ізоляціонізм, закритість. Щоправда, ісихасти далеко не завжди демонстрували відстороненість від світу. Траплялося, що вони виявляли активність, зокрема у відстоюванні православ'я, брали участь у церковній боротьбі, що, як правило, поєднувалася з боротьбою політичною» (с. 79).

Але поряд з тим саме представники ісихастського руху найактивніше в умовах католицько-православного протистояння, яке в досліджуваній період, як відомо точилося і на ідейному, і на політичному, і на культовому рівнях, обстоювали православну традицію і ширили православне віровчення.

«Ісихасти вдавалися до релігійних практик, які мали на меті утверджувати православне віровчення. Ці практики, що спиралися на сильну віру, яка межувала з містицизмом, виявлялися достатньо ефективними. Adeptи ісихазму могли програвати римо-католикам в логічному, раціональному обґрунтуванні християнських догматів. Але вони цьому «раціоналізму» протиставляли свій містичний ірраціоналізм, не відступаючи від православної віри. Це дозволяло їм зберігати власні традиційні погляди, не піддаючись «спокусі латинства»» (с.103-104). За тих історичних умов це слугувало чинником збереження однієї важливих з ліній української релігійної

ідентичності. (Хоч нині ми вбачаємо рівнозначну цінність і в православних, і в католицьких ідейних надбаннях, що виникали в українському полемічному середовищі).

Акумулюючи дослідницьку увагу довкола постатей Василя Сурозького, Івана Вишенського та Віталія Дубенського, дисертант висновує про наявність в них інтересу до ідей ісихазму як феномена релігійного життя, що посприяв зміні смислової наповненості і їхніх філософських творів.

Третій розділ дисертації зосереджено довкола проблеми поширення та конкретного втілення ідей ісихазму в життя серед Дерманського релігійно-культурного центру й Луцького Хрестовоздвиженського братства. «Поряд з ісихастами-книжниками, які були пов'язані з Острозьким та Дерманським релігійно-культурними центрами, з'явилися люди, котрі намагалися втілити в життя ідеї ісихазму» (с.174). Автор дисертації максимально повно проаналізував твори послідовників острозьких традиціоналістів та факти із історії, котрі вказують на подальшу рецепцію ісихастської традиції. Це дало змогу забезпечити цілісність виконання поставлених дослідницьких завдань.

Дослідник опрацював достатній масив джерельної літератури та аналітичних публікацій. Зміст опублікованих дисертантом фахових статей (їх видано 7) належно відображає як структуру дисертації, так і провідні теоретичні здобутки дослідження. Кількісних і якісних вимог до опублікування результатів кандидатських дисертацій І.В. Гаратом додержано.

Віддаючи належне об'єктивним теоретичним здобуткам рецензованої дисертації, водночас зробимо й низку зауваг та рекомендацій теоретико-методологічного і стилістичного характеру.

1. Хоч кристалізовані дисертантом ідеї українських традиціоналістів імпліцитно наснажені потужним філософсько-софійним смислом, однак часом їхнє висвітлення дисертантом більшою мірою тяжіє до історіософської реконструкції їх виникнення в соціальному контексті, ніж до логіко-категоріального аналізу й порівняння їхнього концептуального наповнення. Відповідно, дещо затьмарюється власна методологічна позиція автора, а

філософські аналітичні інструменти часом підмінюються лише деталізованою дескрипцією фактів історії відповідних ідей та доктрин.

2. Інколи фокусування уваги на ідеях ісихазму розмивається загальними інтерпретаціями богословських і філософських переконань острозьких мислителів-традиціоналістів. Це не завжди зберігає саме ісихастську специфіку як першорядний предмет дисертаційного розгляду, а презентує лише загально православний світогляд досліджуваних персоналій. А втім, це об'єктивно зумовлюється синкретичним характером ідей деяких із них.

3. Дослідження виграло б, якби автор доклав аналітичних зусиль для спеціальної експертної оцінки можливостей ісихазму та його світоглядних засад щодо реалізації духовних практик у сучасних православних спільнотах України, зокрема, в контексті монастирського життя. Тобто йдеться про те, щоб виявити значущість досліджуваної проблематики не лише в історичному плані, а й в ціннісно-практичному вимірі гуманізації релігійності, реалізації її персоналістичного, духовно-розвиваючого потенціалу для сучасних носіїв православної ідентичності.

4. Як уже зазначалося, джерельна база проаналізована повно й детально. Але при її характеристиці авторові доцільно було б не просто констатувати наявність тих чи інших масивів літератури і розкривати їхню тематику, а послідовніше здійснювати їх систематизацію відповідно до проблемного критерію.

Зазначені зауваження – рекомендаційні і аж ніяк не знижують загальних теоретичних здобутків дисертації.

Отже, на підставі здійсненого аналізу дисертаційної роботи І. В. Гарата є всі підстави вважати її цілісним, самостійним, завершеним дослідженням, що містить наукову новизну, яка виявляється в комплексності розкриття не лише власне ісихастських струменів у дискурсі острозьких традиціоналістів відповідної доби, а й реконструкції їхньої логіко-історичної рецепції. Робота містить логічно концептуалізовані й експертно продуктивні висновки. Автореферат належно відображає теоретичний зміст дослідження, його результати і значущість.

Вважаємо, що дисертаційна робота «Ідеї ісихазму в творчості острозьких традиціоналістів кінця XVI – початку XVII ст.» відповідає усім чинним вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Кабінетом Міністрів України (Постанова № 567 від 24. 07. 2013 р.), а її автор Гарат Іван Васильович заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

Кандидат філософських наук, асистент кафедри
культурології, релігієзнавства та теології
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

І.В. Горохолінська

